

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY 87 - 009 - 025

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ IV

(PROF.DR. ÖMER YİĞİTBAŞI'NA ARMAĞAN)

**İSLÂM'IN ZUHURUNDA BATI ARABİSTAN'IN EKONOMİK
TARİHİNİN BİR KAYNAĞI OLMASI BAKIMINDAN
ES-SİRETU'N-NEBEVİYYE (*)**

Marsden JONES

Tercüme eden : Ahmet GÜNER

Bu makalede «sîre «es-Sîretu'n-Nebeviyye» ile sadece Mûsa b. Ukbe, İbn İshâk ve el-Vâkıdî'yi içine alan temel sîre kaynaklarını değil, aynı zamanda es-Suheyli, Ebû Zerr ve ez-Zurkânî'nin şerhlerini de kastettiğimi belirtmek isterim. Usul aynı zamanda, İbn Sa'd'dan el-Belâzuri'ye, İbn Seyyidi'n-Nâs, İbn Kesîr ve el-Kastallânî'den el-Halebiye kadar daha sonraki sîre kaynaklarını da ihtiva etmektedir.

Sîre külliyyatı ile meşgul olanlara hemen aşikâr olduğu üzere, bu külliyyatın malzemesi ekonomik veya sosyal duruma ve doğal olarak asıl ilgi alanı olan Hz. Peygamber'in biyografisine ait bir yığın malumat ihtiva eder. Bu nevi malzemenin anlam ve mahiyetini tanımlamak için önemli ölçüde bir seçime tabi tutmak suretiyle, malzemenin bir vechesini yani, hicretten evvel ve onu izleyen dönemde Mekke kervan ticaretine yapılan atıfları burada ele almak istiyorum.

Ebû Tâlib ve Hatice'nin tacir kimseler sıfatıyla yaptıkları faaliyetler ve Hz. Peygamber'in ticaret amacıyla yaptığı yolculuklar gibi İbn İshâk'ın Sîre'sinin ilk kısmında dağınık bir şekilde yer alan kervan ve kervan ticareti ile ilgili rivayetler herkes tarafından bilinmektedir. (1) Bununla beraber bu rivayetlerin en önemlisi ve izahında en fazla ihtilaf edileni es-Sîretu'n-Nebeviyye'de yer alan ve Kureys'in ilâf'ından söz

(*) Bu yazı «Dirâsâtu Târihi'l-Cezîreti'l-Arabiyye» serisinin birinci kitabı olan «Mesâdiru Târihi'l-Cezîreti'l-Arabiyye»nin birinci kısmının 15-23 sayfaları arasında yer alan Marsden Jones'in «AL-SİRA AL-NABAWIYYA AS A SOURCE FOR THE ECONOMIC HISTORY OF WESTERN ARABIA AT THE TIME OF THE RISE OF ISLAM» adlı İngilizce makalesinin tercümesidir.

(1) İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye (Kahire, 1936), I, 191-199.

eden rivayettir. Bu rivayet İbn İshâk'ın «Habeşliler'in Mekke'ye saldırısı» hakkında kaydettiği rivayetin bir parçasını teşkil etmektedir. (2) İbn İshâk'ın, Sûretu'l-Fîl'i, Sûretu Kurayş ile birlikte zikretmesi dikkat çekmektedir ; böyle yaparken onun bu iki sureyi tek bir bütün olarak düşünmede Ubey b. Ka'b ve el-Kisâi'yi takip ettiği farzedilmektedir. (3) Bu rivayet şu şekilde taktim edilmektedir :

«Allah, Muhammed'i (peygamber olarak) gönderdiği zaman, Habeşliler'i bertaraf etmesini Kureyş'e bahsettiği nimetlerinden saydı; bu onların yaşamaları ve varlıklarını sürdürmeleri içindi. Allah onlara şöyle dedi : «Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların hilesini boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine balçıktan taşlar atan sürü sürü kuş gönderdi. Ve onları yenilmiş ekin gibi yaptı» (4) Allah onlara şöyle dedi : «Kureyş'in îlâf'ı, onların yaz ve kış seferlerinin îlâf'ı için Onlar, kendilerini açken doyuran ve korkuya karşı emin kılan şu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler.» (5) Bu, onların mevcut durumlarının her hangi bir şekilde değişmemesi için, Allah'ın kendilerine dilediği iyilik sebebiyle idi.»

Son cümle İbn İshâk'ın Kur'an metni üzerindeki izahıdır. İbn Hişâm buna îlâf kelimesi için muhtelif karşılıklar kaydettiği kendi uzun yorumunu ilave eder. İbn Hişâm yorumuna, «İlâf, onların ticaret maksadıyla Suriye'ye gitmeleri anlamına gelir.» ifadesi ile başlar. (6) Onun kelimeyi Suriye ticareti ile yorumlayıp güney veya Yemen ticaretinden bahsetmemesi dikkat çekicidir. O bu hususta bütün sîre kaynaklarında müsterek olan bir boşluğu temsil etmektedir ki buna daha sonra işaret edeceğim. Bununla beraber İbn Hişâm bir kışın diğeri yazın yapılan iki seyahatin mevcudiyetini kaydeder. O, daha sonra «Li îlâfi Kurayşin» ifadesinin muhtelif izahlarını müzakere etmeğe devam eder.» Evvela bu ifade «birşeye alışkın olmak» «birşeye devam etmek» anlamına gelir. Onun kök anlamı olarak verdiği ikinci karşılık, «bin deve, sığır ve benzerlerine sahip olmak» veya «bin den az olan bir gurup insanın veya şeyin bin rakamına ulaşması» şeklindedir. Bunlardan ilkinin onun gerçek yorumu di-

(2) İbn Hişâm, I, 56.

(3) ez-Zamahşeri, el-Keşşâf, (Kahire, 1946), IV, 801

(4) Sûretu'l-Fîl (105), 1-5.

(5) Sûretu Kurayş (106), 1-4.

(6) İbn Hişâm, I, 57 ve müteakip sayfalar.

İSLÂM'IN ZUHURUNDA BATI ARABİSTAN'IN EKONOMİK TARİHİ.

ğerlerini de alimâne yapılmış alıştırmalar olarak farzedebiliriz. Bu takdirde «Li îlâfi Kuraysin îlâfihim rihlete's-şitâi ve's-sayfi», «onların yaz ve kış seyahatlarına alışkın olmaları veya bunlara devam ettikleri» anlamını ifade eder.

es-Suheyli kendi Sîre şerhinde, (7) İbn Hişâm'ın yorumunu kabul edilebilir bulmaz ve «seyahatın, hiçbir kimsenin alışkın olamayacağı bir zorluk şekli olmasından dolayı daha aydınlatıcı bir izahın bulunduğunu» düşünür. O, îlâf'ın «Kureys ile yabancı hükümdarlar (mulûku'l-Acem) arasında anlaşmalar veya muahedeler yapmak» anlamına geldiğini el-Herevî'den nakletme yolunu tutar :

«Hâşim Suriye hükümdarı ile, Muttalib Kisra ile, diğerleri Mısır ve Habeşistan hükümdarları ile îlâf yaptılar. Bu diğer iki kişi Abd Şems ve Nevfel idi.»

es-Suheyli, İbn İshâk'ın «li îlâfi Kureysin»i Kureys suresinde müteakiben yer alan «felya'budû» ile değil, bir önceki Fîl suresinin sonu ile ilgili gördüğüne dikkat çeker. (8)

İbn Sa'd'ın îlâf hakkındaki izahı da, dolaylı da olsa, ticaretle yakından ilgilidir. O, «îlâf Kurays»i «de'bu Kurays» olarak belirtir ki bu «onların (ticaretle) çaba ve gayret göstermeleri» demektir. (9) Tefsir literatürünü takip ettiğimizde bu ifadenin izahının daha karmaşık bir hal aldığı görürüz et-Taberî, «li îlâfi» ve «îlâfihim» hakkındaki varyantları kaydettikten sonra bir takım anlamlar vermeğe devam eder. (10) Bunların ilki İbn Hişâm'ın izahına benzemektedir : «Kureysliler yaz ve kış seyahatlarına alışkındılar ve bu durum onlar için bir sıkıntı ve tehlike teşkil etmiyordu». Faraziye şudur : «Bu onlara Allah'ın bir nimetidir ; fakat onların bu faaliyeti Allah'a ibadete zarar verecek derecede olmamalıdır. İkinci olarak îlâf, «ülfe» yani, birlik ve bütünlük fikrini taşımak anlamına gelir ki «Allah onların toplumunun dağılmasına rıza göstermedi» demektir. Yani Allah, onların yaz ve kış seyahatlarına bu kadar fazla bağlanmalarını hoş karşılamamakta ve onlardan Mekke'de kalarak kendisine ibadet etmelerini istemektedir. Çünkü Allah onları doyurdu ve kendilerine em-

(7) es-Suheyli, er-Ravdu'l-Unuf, (Kahire, 1967), I, 281.

(8) es-Suheyli, I, 285.

(9) İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kubrâ, (Beyrut, 1960), I, 75.

(10). et-Taberî, Muhtasar min Tefsiri'l-İmâm et-Taberî, (Kahire, 1971), IV, 544 ve müteakip sayfalar.

niyet verdi. Onlar yaz ve kış seyahatlarına ehemmiyet verdikleri kadar şu beytin Rabbine ibadete ehemmiyet vermeliiler».

ez-Zamahşerî, îlâf kelimesini (ticaret amacına yönelik olarak) emniyet ve himaye anlamında tefsir etmektedir : «Allah'ın haram'ının halkı ve beytinin muhafızları olmaları sebebiyle, onlar (Kureys) geçimlerini temin etmek ve emniyet içinde ticaret yapmak için yazın Suriye'ye kışın Yemen'e gitsinler diye.» (11) el-Âlûsî ise, «yu'âlif, muahedeler yapmak ve sulh akdetmek anlamına gelir» şeklindeki es-Suheylî'nin, el-Herevî'ye dayanan yorumunu benimser. (12) Fakat o, bunun çoğunluğunun görüşü olmadığını kabul eder.

Klasik lugatlar, îlâf kelimesinin anlamında ilave incelikler ihtiva etmekte ve bazı yeni anlamlar ilave etmektedir. el-Cevherî, bu kelimèyi «yaz ve kış seyahatlarını birleştirmek olarak kaydeder : «Allah'ın Habeşliler'i bozguna uğratmaktaki amacı, onların bu seyahatlara peşpeşe katılmalarını, birini bitirdikleri zaman diğerine başlamalarını sağlamaktır». (13) İbn Manzûr da sürekli yapılan seyahatlar fikrine sahiptir. (14)

«Abd Menâf'ın oğulları, Hâşim, Abd Şems ve Nevfel Kureys'e buğday ve mısır bulmaları hususunda himaye verirlerdi (yu'âlifüne'l-civâr) ve onlara «himaye verenler» (el-mucîrûn) adı verilmişti.»

ez-Zebîdî, çok açık bir şekilde îlâf'ın himaye anlaşmaları anlamına geldiğini ifade eder ve terimi «ticaret için seyahata çıkıldığında, onların yaptıkları anlaşmalar» olarak tarif eder. (15)

Tarihçi için bu son yorum hem makul hem de mevcut şartlara uygundur; ayrıca bunu destekleyen bazı yardımcı deliller bulunmaktadır. İbn İshâk'a göre, Hâşim, Kureysliler'in bu iki yöne yaptıkları seyahatları ilk düzenleyen kimsedir. (16) İbn Sa'd onu «Kureys'in îlâf'ının sahibi (sâhibu îlâfi Kurays) olarak nitelendirir :

«O, Kureysliler'in bu iki yöne yaptıkları seyahatları ilk düzenle-

(11) ez-Zamahşerî, IV, 801.

(12) el-Âlûsî, Rûhu'l-Ma'ânî, (Kahire, Tarihsiz), XXX, 238.

(13) el-Cevherî, es-Sihâh, (Kahire, 1965), s. 1332.

(14) İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, (Kahire, 1882), X, 352.

(15) ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, (Kahire, Tarihsiz), VI, 44.

(16) İbn Hişâm, I, 143.

İSLÂM'IN ZUHURUNDA BATI ARABİSTAN'IN EKONOMİK TARİHİ.

yen kimsedir. O bu seyahatlardan birinde kışın Yemen'e ve Habesistan'a, Necâşi'ye gitti. Necâşi ona iyi davrandı ve kendisine sevgi gösterdi. O bundan sonra Suriye'ye, Gazze'ye ve Ankara'ya seyahat etti ve Kayser'in huzuruna çıktı. Kayser de ona iyi davrandı ve kendisine sevgi gösterdi». (17)

İbnu'l-Arabî, Hâşim ile birlikte Abd Şems, Muttalib ve Nevfel'i «Kureys'in ilâf'ının sahipleri» (ashâbu'l-ilâf) olarak tavsif eder :

Hâşim Rum kralı ile, Nevfel Kisra ile, Abd Şems Necâşi ile, Muttalib de Himyer kralları ile birer anlaşma yaptılar. Kureys tacirleri bu anlaşmalardan yararlanarak, her hangi bir tecavüze maruz kalmaksızın bu memleketlerden her birine seyahat ederlerdi». (18)

İbn İshâk'a göre Hâşim Gazze'de, el-Muttalib de Yemen'deki Radman'da vefat etmişlerdir. (19)

Bu rivayetlere gelişigüzel tesbit edilmiş rivayetler nazarıyla bakmamız mümkün ise de, eski Arabistan ticaretinin odak noktalarını temsil ettiklerinde şüphe yoktur. Bu şahıslar arasında Hâşim'in el-Muttalib'den da bariz bir şahsiyet olarak görünmesi dikkat çekicidir; Nevfel ise bu ikisine kıyasla daha belirsiz bir durumdadır. Hadisin Nevfel'i İran ticareti ile ilgili göstermesi ve bu dönemde kara kervan ticaretinin Irak yoluyla yapılmaması dikkate alınırca bu durum belki anlaşılabilir. Bunu destekleyen bir delil, Vâkıdî'nin, Cumâda'l-Âhire 3'de (*) el-Karada'ya gönderilen bir seriyye ile ilgili olarak kaydettiği bir rivayette yer almaktadır. Müslümanların sahil yolunu abluka altına almalarının husule getirdiği ümitsizlik içinde Kureysliler, Irak yolunu tecrübe etmeği düşündükleri zaman, yolu tanıyan bir rehberi bulamayacaklarını anladılar. (20) Sire kaynaklarında Suriye ile yapılan kuzey ticareti hakkında, Yemen ile yapılan ticaretten daha fazla malzeme bulunmaktadır. Bu, muhtemelden, Meğâzi kroniklerinde Mekke ile Suriye arasındaki kervanların kaydedilmiş olmasındandır ; halbuki Arabistan ötesi ticaret yolunun Yemen kısmı, müslümanların

(*) Ayları takip eden rakamlar hicri yılı göstermektedir.

(17) İbn Sa'd, I, 75.

(18) İbn Manzûr, X, 352.

(19) İbn Hişâm, I, 144-145.

(20) el-Vâkıdî, Meğâzi Resûlillah, (Oxford, 1965), I, 197.

Medine'den yapacakları saldırılara maruz kalmayacak kadar uzakta bulunuyordu.

Habeş saldırısı hakkındaki rivayet Mekke'nin Yemen ticareti ve Ebrehe'nin seferinin sebepleri ile ilgili bazı husûsiyetlere sahiptir. Yemen içinden Ebrehe'ye muhalafet Zu Nefer'den gelmiştir. Bu şahsı İbn İshâk «Abdu'l-Muttalib'in bir dostu» (21) olarak, et-Taberî de «soylulardan ve Yemen krallarından biri» (22) olarak tavsif etmektedir. İbn İshâk'ın aynı ibaresinde Abdu'l-Muttalib, «sâhibu İri Mekke» «Mekke kervanın başkanı» olarak tanımlanmaktadır. Abdu'l-Muttalib, hadisin el-Muttalib'e verdiği rolü yani, Mekke transit ticaretinin Yemen kısmını idare etme rolünü ondan devralmış olabilir. Bu takdirde Kureyş'in Yemen'li ortağı olarak Zu Nefer'in Ebrehe'ye muhalefeti Mekke ile olan ortak ticari menfaatlar tarafından kışkırtılmış olabilir. Aynı hususiyetle Ebrehe'nin Mekke'ye düzenlediği seferin, siyer kaynaklarında belirtildiği gibi Yemen'de kurmayı düşündüğü haram'a rakip olan Mekke'yi bertaraf etme düşüncesinden ziyade, kârlı kervan ticaretini kontrol altına almakla ilgili olması hayli mümkün görünmektedir. Aynı zamanda Sakifliler'in Habeşli saldırganlara olumlu bir tavır takınmaları ve Mekke'ye kadar onlara rehberlik etmesi için Ebû Riğâl'i göndermelerine makul bir izah getirmek için gerekli malzemeyi bulabiliriz. (23) et-Tâif, bizzat haram idi ve en azından nazarı olarak bir kervan ticaret merkezi olan Mekke'ye rakip idi. Bu dönemde Kureyş'e ekonomik bakımdan boyun eğmiş olmak, aşağı durumlarına öfkelenme ve kervan ticaretinden bir pay alma ümidi Sakif'in davranışını izah etme yolunda çok iş görebilir.

Kökenleri hakkındaki detaylar bilinmemekle beraber Arab kabileleri ile Kureyş arasındaki dahilî anlaşma sistemi mevcudiyetini şüphesiz hicretten sonraya kadar sürdürebilmiştir. Safer 2'deki Ebvâ gazvesi sırasında Benü Damra ve Benu Mudlic ile bir anlaşma yaptığı zaman, Hz. Peygamber'in aşındırmağa başladığı işte bu dahilî sistem idi. el-Vâkıdî'den öğrendiğimize göre bu anlaşma resmi ve yazılı bir anlaşma idi :

«Bu gazvede o, Kinâne'nin bir kolu olan Benu Damra ile, ken-

(21) İbn Hişâm, I, 50.

(22) et-Taberî, Muhtasar, II, 535.

(23) İbn Hişâm, I, 51.

disine karşı birleşmemelerini ve kendisine karşı hiç bir kimseye yardım etmemelerini öngören bir anlaşma yaptı ve taraflar arasında bir yazılı belge meydana getirildi». (24)

Bu saldırmazlık anlaşmasının daha önce Kureyş ile yapılan yerini aldığını düşünebiliriz. Ayrıca, Hz. Peygamber tarafından gösterilen bu faaliyetin tesadüfi bir şey olmayıp, Arabistan'da Kureyş'in, himaye esasına dayanan anlaşma sistemini tahrip etmek için tasarlanmış planın bir parçası olduğunu düşünebiliriz.

Kureyş için kuzey kervan yolunu emniyet içinde tutan himaya anlaşma sistemini tahrip etmek maksadıyla Hz. Peygamber'in bilinçli bir gayret gösterdiği şüpheden azade görünmektedir. el-Vâkıdî, Mahrame b. Nevfel'in bir sözünü nakleder :

«O (Muhammed) yolun çevresinde yaşayan toplulukla bize karşı birleşti ve onlarla bir anlaşma yaptı.» (25)

Bu diplomatik hucum şüphesiz askerî hareketlerle desteklendi. Başlangıçta, Bedr el-Ülâ'nın dışındaki bütün meğazının hedefi Kureyş kervanlarıydı. Bu gazvelerin ilki, Ebû Cehl'in başkanlığında yapıldı; fakat başarılı olunamadı. (26) İkincisi, Ebû Sufyan başkanlığındaki bir kervana karşı Ubeyde b. el-Hâris komutanlığında Şevval 1'de Rabiğ'e doğru yapıldı. Taraflar arasında küçük çapta bir çarpışma meydana gelmesine rağmen yine başarı elde edilemedi. (27) Bunu, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Zu'lKa'de-l'de önceki gün geçen bir kervanı bulmak için, Harrâr'a yaptığı sefer takip eder. (28) Hz. Peygamber Safer 2'de el-Ebvâ'ya geldi. Bu sefer de bir kervanı durdurmak için yapılan başarısız bir hareketti. Bununla beraber bu vesile ile Benu Damra ile bir anlaşma yapıldı. (29) Bundan sonra Umeyye b. Halef başkanlığında gelen bir kervanı durdurmak için Rebîu'l-Evvel 2'de Buvat'a bir gazve yapıldı; sonuç yine başarısızdı. (30) Hz. Peygamber yine, Suriye'ye doğru gitmekte olan bir kervanı durdurmak için

(24) el-Vâkıdî, I, 12.

(25) el-Vâkıdî, I, 28.

(26) el-Vâkıdî, I, 9.

(27) el-Vâkıdî, I, 10.

(28) el-Vâkıdî, I, 11.

(29) el-Vâkıdî, I, 12.

(30) el-Vâkıdî, I, 12.

Cumâda'l-Ahire 2'de el-Uşeyre'ye geldi. (31) İlk başarılı askerî hareket, Recep 2'de Sa'd b. Ebî Vakkas kumandasında Nahle'ye yapıldı. Hedef, Suriye istikametinde hareket eden bir kervan olmayıp, Mekke ile et-Tâif arasında seyahat eden mahallî bir kervandı. (32) Ebû Sufyân başkanlığında Ramazan 2'de Suriye'den dönen Bedr kervanı muhtemelen, el-Uşeyre'de, haricî bir yoldan geçişi sırasında elden kaçırılan kervandı. Hicreti takip eden iki yıl içinde yapılan bir siyasî ve askerî operasyonların başarısı el-Vâkîdî tarafından nakledilen aşağıdaki rivayetten tahmin edilebilir :

«Kureyşliler, Muhammed ve ashabından korktukları için Suriye yolunu kullanmaktan çekindiler. Onlar ticaretle iştigal eden bir toplum idi. Safvan b. Umeyye şöyle dedi : «Muhammed ve ashabı ticaretimize mani oldular. Biz onlar hakkında ne yapmak lazım geldiğini bilemiyoruz. Onlar (kervanlar) sahil yolunu takip edemezlerdi ; çünkü o (Muhammed) onlarla (sahil halkı ile) anlaşma yapmıştı ve çoğunluk onunla ittifak etmişti. Hangi yolu takip edeceğimizi bilemiyoruz. Eğer olduğumuz gibi kalırsak, şu memleketimizde sermayemizi yiyip bitireceğiz. Burada yazın Suriye, kışın Habeşistan ile ticaret yapmanın dışında hiç bir geçim kaynağına sahip değiliz.» (33)

Kureyş'in ilâfî ve kökenleri hakkındaki tartışmamıza dönecek olursak, bunun sahip olduğu dinî boyut kaynaklar açıkça izlenebilir. Himaye anlaşmaları esasına dayanan ve karmaşık bir yapıya sahip bir müessese, ancak, haram Mekke'nin sakinleri Kureyşliler'in idaresi ve onların bundan sağladıkları özel statü ile imkan dahilinde idi. Ayrıca bu müessese, bir birini öldüren ve yağmacılığı itiyad haline getirmiş bir toplumda, onlara kişi ve mal güvenliği sağlamıştır ki bu, onların, tacir kimseler sıfatıyla rollerini inkişaf ettirmelerinin temelini teşkil ediyordu. Bu noktayı et-Taberî'de yer alan bir rivayet çok iyi belirtmektedir :

«Mekkeliler ticaretçi idiler. Yaz ve kış Arablar arasında emniyet içinde ticaret ederlerdi. Arablar birbirlerine baskın düzenle-

(31) el-Vâkîdî, I, 12.

(32) el-Vâkîdî, I, 13.

(33) el-Vâkîdî, I, 197.

mek alışkanlığına sahiptiler ve korku, onların ticaret yapmalarına engel teşkil ediyordu. Fakat bir Arab kabilesi içinde yakalanan bir Kureyş mensubu, «Ben haram ehliyenim» dediği zaman, Allah'ın onlara bahsettiği emniyete gösterilen saygıdan dolayı, hem kendisi hem de malları serbest bırakıldı. (34)

Bu rivayet ayrıca «li ilâfi Kureyşin» hakkında bu makalede ileri sürülen yorumu teyid etmektedir. Çünkü himaye anlaşmaları sistemi ve onun koruduğu ticaret, doğrudan haramın kutsiyetinden doğmuştur ki bu gerçek anlamıyla Allah'ın bir lutfu idi. Böyle olunca, Allah'ın onlara bahsettiği bu nimete yani, himaye anlaşmaları sistemine bir şükran olmak üzere Kureyş'ten «şu beytin Rabbine» ibadet etmeleri istendi.

Problemin dikkate değer bir yönü daha vardır. Arab müfassirlerinin bir çoğu, kış ve yaz seyahatlarını münferit ve ayrı yapılan seyahatlar şeklinde düşündükleri intibahı verirler. Durum hiç de böyle değildir. Hicretten önceki dönemde Mekke tarafından yürütülen ticaretin mîkyası hakkında Arapça kaynaklarda her hangi bir bilgiye sahip değiliz ; fakat hicretin hemen akabinde, kuzey kervanlarının hacmi ve sayısal niteliği hakkında kaynaklarda malzemeye sahip bulunuyoruz. el-Vâkıdî bu konuda en şumullü ve en iyi kaynağımızdır. Burada ele almaya gerek duymadığımız sebeplerden dolayı, onun kronolojisi İbn İshâk'inkine tercih edilmiştir (35) Ramazan 1 ve Ramazan 2 arasında kuzey yolunda seyreden en az altı büyük kervan bulmaktayız. Bu sayı açıkça, muhtelif sebeplerle Medine'nin askerî kuvvetine hedef olmayan ve güvenlik içinde yollarına devam eden kervanları hesaba katmaz. Bu kervanlar, kendilerine refakat eden süvarilerin sayısına göre değişiklik arz ederler. Süvarilerin sayısı kervanın büyüklüğü ile ilgili olabilir. Hamza'nın sahile bir askerî harekette bulunmasına sebep olan kervan üç yüz süvariden ibaretti. (36) Ebû Sufyân'ın Râbiğ kervanı iki yüz süvariye sahipti. (37) Harrâr ve el-Ebvâ kervanları için bir rakam verilmiyor ; fakat Umeyye b. Halef'in idaresindeki kervan, yüz kişilik bir muhafız birliğine ve iki bin beş yüz deveye

(34) et-Taberî, Muhtasar, II, 535.

(35) J.M.B. Jones, «The Chronology of the Mağhâzi», BSOAS, XIX/2 (1957).

(36) el-Vâkıdî, I, 9.

(37) el-Vâkıdî, I, 10.

sahipti. ⁽³⁸⁾ Uşayre kervanı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat şayet bu kervan Bedr kervanı idiye bin deveden ibaret büyük bir kervandı. ⁽³⁹⁾

Bu kervanların nitelik ve neticelikleri, çok yüksek kesafette bir ticaretin mevcudiyetini açıkça göstermektedir. Kervanların tertip, teçhiz ve emniyeti için gerekli görevlerin verilmesi, toplanmak için lüzumlu düzenlemeler, malların depolanması ve satışı, her kervan için sermaye temini ve kârların tediyesi; böyle riskli işlerin idare ve kontrolü için, Mekke'de oldukça kompleks bir sistemin var olduğunu farzetmeliyiz. Bazıları, sermayesi büyük, tehlikesi yüksek teşebbüslerdi Mesela el-Vâkıdî'nin kaydettiğine göre Bedr kervanı elli bin dinar değerinde idi ⁽⁴⁰⁾ ve sermayesinin büyük bir kısmı Benu Umeyye ve Benu Mahzûm'a ait olmasına rağmen, her Mekkeli bu kervanda bir paya sahipti. ⁽⁴¹⁾ el-Karada'da ele geçirilen kervan, ticarî emtiadan başka, gümüş kaplar ve üç yüz misgal altın taşıyordu. Ganimetin beşte biri, yirmi bin dirhem tutarında idi. ⁽⁴²⁾

Mekke kervan ticareti, Mekke anlaşma sisteminin aşındırılması ve kervanlar üzerinde fizikî saldırılar düzenlenmesi şeklinde müslümanlar tarafından hicreti takip eden iki yıl içinde vucuda getirilen sınırlayıcı baskılardan kendini asla kurtaramadı. el-Vâkıdî'nin naklettiği yukarıdaki rivayetlerden, Mekke-Arab himaye sisteminin Uhud'dan önce iyiden iyiye tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Cumâda'l-Üla 3'de el-Karada'ya yapılan seriyye ile tasvir edildiği üzere, Irak yolundan yapılan talihsiz bir teşebbüs, tamiri imkansız bir zarar meydana getirdi. el-Hudeybiye'de yapılan sulh, en azından nazarî olarak, Mekke'nin, kervan ticaretini yeniden tesis etmesine imkân sağladı. Et-Taberînin kaydettiği aşağıdaki rivayette görüldüğü gibi, bu yönde teşebbüsler yapıldı. Ebû Sufyân şöyle demektedir :

«Biz ticaretle iştigal eden bir toplumduk. Allah'ın Peygamberi ile aramızdaki savaş bizi öyle bir zor durumda bıraktı ki servetimizi tükettik. Allah'ın Rasulü ile aramızda sulh vuku bulunca, emniyete kavuşacağımızdan şüphe etmedik. Bu sebeple

(38) el-Vâkıdî, I, 12.

(39) el-Vâkıdî, I, 27.

(40) el-Vâkıdî, I, 200.

(41) el-Vâkıdî, I, 27.

(42) el-Vâkıdî, I, 198.

Kureys'ten bir gurupla birlikte, Suriye'de ticaret yapmağa koyuldum. Hedefimiz Gazze idi. Herakliyus'un, memleketini işgal eden Sasaniler'e galip geldiği ve onları sürdüğü bir sırada oraya vardır». (43)

Bununla beraber, muhtemelen çok haklı bir sebepten dolayı, böyle tehlikeli durumların vukuuna dair her hangi bir şey işitmiyoruz. Şöyleki, Mekke'nin fethi ve Kureys'in liderliğinin İslâm'a geçmesinden sonra ticaret, Mekke'nin bekasının yegâne sebebi olmaya artık daha fazla devam etmedi. İlâf sistemini bina etmek ve kervan ticaretini muhafaza altında tutmak yolunda gösterilen enerjiler ve kabiliyetler şimdi, süratle genişleyen İslâm devleti içerisinde kendisine yeni alanlar ve fırsatlar buldu.

(43) et-Taberî, Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk, (Kahire, 1961), I, 646.